

Ключкович
Анатолій Юрійович

Політична свідомість словацького суспільства в умовах демократичної трансформації: проблемні аспекти сприйняття змін

УДК 32.019.5 (437.6)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2018-5-6-92-96>

Ключкович Анатолій Юрійович
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології
і державного управління
Ужгородського національного
університету
вул. Університетська, 14,
Ужгород, Україна

В умовах становлення демократичної політичної свідомості українського суспільства актуалізується питання вивчення зарубіжного досвіду ціннісних трансформацій. Метою статті є дослідження політичної свідомості словацького суспільства в аспекті розвитку ціннісних орієнтацій і сприйняття громадянами змін в умовах демократичної трансформації. Автором використано нормативно-ціннісний, порівняльний, структурно-функціональний методи для дослідження складників політичної свідомості, змісту домінуючих ціннісних орієнтацій та їх впливу на сприйняття громадянами трансформаційних процесів.

З'ясовано, що постсоціалістична трансформація політичної свідомості словацького суспільства носить складний і суперечливий характер, оскільки увібрала в себе реалізовані та нереалізовані очікування, позитивні та негативні оцінки перетворень, оптимістичні та песимістичні настрої стосовно розвитку держави. З позицій сьогодення демократична трансформація Словаччини загалом схвально оцінюється громадянами. Процеси демократизації та державотворення в Словацькій Республіці збагатили масову свідомість у розумінні принципів функціонування демократії, свободи, конкуренції, плюралізму. Водночас трансформаційні процеси пов'язуються в громадській думці з послабленням соціальних гарантій. Наголошено, що в Словаччині високою є пріоритетність принципу соціальної справедливості як важливого аспекту демократії. Не заперечуючи значення системних змін, словаки критично оцінюють спосіб їх реалізації політиками, що позначилося на довірі громадян до владних інститутів, ставленні до функціонування демократії, оцінці власних можливостей впливу на політичні рішення.

Ключові слова: Словацька Республіка, політична свідомість, політичні цінності, громадська думка, демократична трансформація.

Вступ. Демократизація в країнах Центральної та Східної Європи зумовила глибокі трансформаційні процеси на різних рівнях політичного життя суспільства, особливою складністю відзначилися зміни на рівні політичної свідомості. Перебудова ціннісних систем в умовах перехідного суспільства часто супроводжується завищеністю очікувань, поляризацією поглядів, амбівалентністю оцінок, нестійкістю установок, що вказує на складність політико-культурних трансформацій. Досягнення суспільного консенсусу щодо системи базових політичних цінностей є важливим показником успішності демократичних перетворень і водночас чинником подальших змін. Проблеми адекватної оцінки трансформаційних процесів, сприйняття ліберальних цінностей, довіри до владних інститутів є характерними і для словацького суспільства, попри його успішний перехід до демократії. В умовах становлення демократичної політичної свідомості, пошуку консенсусу щодо базових цінностей, ідеалів і цілей розвитку українського суспільства важливим видається вивчення зарубіжного досвіду.

Метою статті є дослідження політичної свідомості словацького суспільства в аспекті розвитку

ціннісних орієнтацій і сприйняття громадянами змін в умовах демократичної трансформації.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети використано нормативно-ціннісний, порівняльний, структурно-функціональний методи, що дало змогу проаналізувати складники політичної свідомості, зміст домінуючих ціннісних орієнтацій, їх вплив на сприйняття громадянами трансформаційних процесів. Для аналізу громадської думки в Словаччині залучалися статистичні матеріали та результати соціологічних досліджень Інституту політичних наук Словацької академії наук (САН), Інституту публічних питань (IVO), Інституту економічних і соціальних реформ (INEKO), Агенції "FOCUS", проекту «Євробарометр» та ін.

Результати. Листопадова революція 1989 р. стала відправною точкою масштабних політичних, економічних, культурних трансформацій у словацькому суспільстві, що дало йому змогу успішно здійснити демократичний перехід, інтегруватися в ЄС і НАТО. Посткомуністична трансформація на світоглядному рівні відбувається значно складніше та повільніше; в масовій свідомості залишається чимало соціалістичних атавізмів, що обростають соціально суперечливими ціннісними

нашаруваннями перехідного періоду. Навіть історично знаменна Листопадова революція 1989 р. на сучасному етапі викликає різні оцінки та ставлення пересічних словаків. Так, згідно з дослідженнями IVO/FOCUS, у 2014 р. події листопаду 1989 р. позитивно оцінили 51% опитаних, неоднозначно – 24%, негативно – 18% і не визначилися 7% респондентів [3]. Впродовж постсоціалістичного розвитку словацька громадська думка увібрала в себе реалізовані та нереалізовані очікування, ідеалістичні уявлення та оцінку індивідами реалій повсякдення. В нових умовах розвитку після 1989 р. зміна ціннісних орієнтацій відбувалася як на рівні суспільного, так і особистого життя громадян, при цьому глибина індивідуальних змін була різною.

Попри те, що більшість словаків не була готова до комплексної трансформації суспільства, проте на неї покладалась досить великі надії. Репрезентативні дослідження Інституту політичних наук САН (2003–2004 рр.) підтверджують, що в контексті революції 1989 р. найбільш очікуваними були зміни в сфері демократії та свободи (зазначили 81,6% респондентів). В нових умовах словаки вбачали перспективу зростання їх життєвого рівня (76,9%), а також сподівались, що поглиблення відносин із Заходом буде стимулювати соціально-економічний розвиток і допоможе Словаччині досягти рівня життя розвинутих країн (69,4%) [7, с. 346–347].

Водночас трансформаційні процеси зумовили низку змін (позитивних і негативних), які більшість громадян не очікувала. Зокрема, словаки не очікували впровадження оплати медичних послуг (85,1%), росту цін на продукти харчування та послуги (71,9%), приватизації державного майна (67,9%), поглиблення соціальної диференціації (61,5%), зростання злочинності (59,9%) та ін. Цікаво, що в контексті революції 1989 р. більшість респондентів не очікувала створення самостійної Словацької Республіки (64,9%), вступу країни до ЄС (52,1%) і НАТО (66,5% опитаних) [7, с. 347–348]. Очікувані й неочікувані зміни викликали різне ставлення громадян. Більш оптимістично були налаштовані, передусім, молоді люди, фахівці з вищою освітою, жителі великих міст, підприємці та інші верстви, що мали стабільне соціально-економічне положення або вищі шанси на успіх у нових умовах.

З позицій сьогодення демократична трансформація Словаччини загалом схвально оцінюються громадянами, але є відмінності та неоднозначності стосовно оцінки окремих її складників. Дослідження IVO/FOCUS, здійснене восени 2014 р. з нагоди 25-річчя Листопадової революції 1989 р., зафіксувало, що найбільш проблемними сферами постреволюційного розвитку словаки вважають систему охорони здоров'я (55%), соціальне забезпечення, безпеку та зайнятість населення (69% респондентів) [3]. Водночас порівняно із ситуацією до 1989 р. більшість опитаних позитивно оцінила

розширення можливостей щодо навчання, праці та подорожей за кордон (77%), отримання інформації (65%) та освіти (61%), свободи слова (60%) та участі у громадському житті (54%). Значна частина респондентів переконана, що не змінилися або навіть стали гіршими за час трансформації умови для соціально-статусного зростання на основі чесної праці (71%), можливості громадян впливати на політичні рішення (59%) та рівність перед законом (70%) [3].

Загалом розуміння необхідності зміни суспільної системи внаслідок Листопадової революції 1989 р. висловили 58% словацьких громадян, 30% висловилися проти цих змін і 12% не визначилися. Приміром, згідно з результатами паралельного дослідження серед чехів, прихильників комплексної трансформації виявилось дещо більше – 66%, водночас 22% респондентів не підтримали зміни [3]. Ставлення словаків до Оксамитової революції та її наслідків є подібним до відношення чехів, але майже в усіх аспектах оцінювання словацька громадськість виявилася більш критичною, ніж чеська, бачила менше позитивних результатів суспільного розвитку після 1989 р.

Порівняно з іншими постсоціалістичними країнами в Словаччині прослідковується вища пріоритетність принципу соціальної справедливості як важливого виміру демократії, зокрема в аспекті розподілу благ і збалансування доходів. Словацьке суспільство в рамках листопадових цілей не було орієнтоване на необхідність структурної перебудови економіки в капіталістичному напрямі, і ще менше розуміння громадян викликала реалізація глибоких ринкових реформ урядом М. Дзурінди після 1998 р. В умовах переходу економіки на ринкові стандарти багато громадян відчули себе соціально й економічно менш захищеними, що дало їм підстави вважати новий суспільний устрій менш справедливим. У масовій політичній свідомості амбівалентно поєдналися цінності ринкової, прагматичної, західної спрямованості та патерналістські, етатистські, егалітаристські орієнтації з комуністичного минулого, правда, вже в новій інтерпретації.

Транзитивних труднощів додало й те, що в аспекті геополітичних орієнтацій у 1990-х рр. досить відчутним було коливання словацького суспільства між східним (проросійським) і західним (євроатлантичним) вектором розвитку. Навіть у сучасних умовах посилення російського експансіонізму словацьке суспільство відзначається русофільськими настроями. Соціологічні дослідження підтверджують, що Словаччина є єдиною країною Вишеградської групи, де громадськість вірить більше Росії, ніж США, і більшість опитаних виявили утопічне бажання, щоб Словаччина грала роль своєрідного мосту між Заходом і Сходом [6, с. 91].

Попри сильні проросійські симпатії, більшість словаків задоволена реалізацією саме європейського інтеграційного курсу, що неодноразово підтверджувалося результатами досліджень. Згідно з опитуванням IVO/FOCUS, у жовтні 2014 р. кількість респондентів, що схвально відносяться до вступу Словаччини до ЄС, становила 51% (у 2009 р. – 68%), тоді як проти висловились 20% і ще 25% опитаних оцінили європейське членство неоднозначно. Приєднання країни до НАТО підтримало значно менше громадян – 36%, тоді як 29% висловилися негативно, 7% не визначилися і 28% респондентів вбачали в членстві як позитиви, так і ризики [3].

Уже тривалий час словаки демонструють слабе зацікавлення політикою загальноєвропейського масштабу, що підтверджує критично низька явка на виборах до Європейського парламенту, показник якої не піднімається вище 20%. Також неоднозначно суспільство відноситься до політики і цінностей ЄС на сучасному етапі, що свідчить про недостатнє усвідомлення інтеграційних досягнень країни. Критична реакція окремих словацьких політиків і частини суспільства на кризові прояви в міграційній та економічній політиці ЄС оголила їх утилітарне розуміння європейського членства, поверхнєве сприйняття або навіть відкидання цінностей європейської спільноти, що дало підстави дослідникам говорити про т.зв. «неавтентичну» інтеграцію Словаччини в ЄС [6, с. 99].

Трансформаційні процеси позначилися на сприйнятті політики та демократії, які інтерпретуються громадянами доволі неоднозначно, тим самим підкреслюючи складність їх ціннісних орієнтацій. Результати соціологічних досліджень IVO в 2004 р. підтверджують: якщо поняття демократії для більшості словаків має позитивний зміст, то політика викликає переважно негативні асоціації. Демократія у відповідях респондентів розуміється як особиста свобода та можливість вибору (49%), повага до соціальних прав і гідний рівень життя (27%), рівність перед законом і справедливість (12%), активна громадянська участь (10%) [2, с. 459–460].

Ставлення громадян до словацьких політичних діячів і політики є переважно негативним, що тривалий час підтверджується емпіричними дослідженнями. Згідно із соціологічними замірами IVO/FOCUS, впродовж 1994–2004 рр. більше 75% респондентів були переконані, що діяльність політиків слабко пов'язана з мораллю та інтересами пересічних громадян, а здебільшого орієнтована на власні егоїстичні цілі [2, с. 461].

Дослідження громадської думки щодо постреволюційного розвитку Словаччини, здійсненого Інститутом політичних наук САН у 2003–2005 рр., підтверджує високий ступінь суспільного розчарування діяльністю політиків (на рівні 82% опитаних).

Ці результати демонструють не тільки високий ступінь фрустрації громадян щодо нової форми політичного життя та політичної культури в Словаччині, але й підкреслюють той факт, що громадськість чутливо сприймає невідповідність політичних еліт до трансформаційних процесів, а пізніше – їх відстороненість від щоденних проблем громадян [7, с. 345]. Не заперечуючи значення системних змін, словаки критично сприймають спосіб їх реалізації політиками, що відображається на персональній довірі. Згідно з актуальними соціологічними даними (FOCUS, вересень 2018 р.), ключовим словацьким політикам як владним, так і опозиційним, скоріше або повністю не довіряє більшість респондентів (від 55 до 83%) [1]. За таких умов важко говорити про суспільне сприйняття влади як інституційного утворення, що діє в інтересах людей і здатне вирішити їхні проблеми.

Розчарування частини суспільства політикою, безперервними скандалами і сварками між політичними діячами відображає й певну ностальгію за епохою комунізму, коли влада не «обтяжувала» громадян відкритими суперечками в своєму середовищі, які оголювали б недосконалість її рішень [2, с. 463]. На фоні цієї ностальгії помітним стало зростання суспільного попиту на деякі цінності комуністичного періоду (напр., стабільність, порядок, солідарність).

Недовіра до конкретних політиків, державних діячів ретранслюється на публічні інститути. Соціологічні заміри IVO впродовж 2003–2016 рр. засвідчили високий рівень інституційної недовіри до словацьких партій, уряду, парламенту, системи юстиції і судів, яким стабільно не довіряли більшість респондентів [6, с. 80]. Найбільше суспільної недовіри традиційно акумулюють політичні партії (на рівні 70–80% опитаних), крізь призму функціонування яких громадяни сприймають політику у всіх її негативах.

Загалом для багатьох словаків політика залишається малозрозумілою і малоцікавою сферою. Сприйнятливість громадян до проблем політики та демократії була високою в 1997–1998 рр., коли авторитарні устремління правлячої коаліції на чолі з В. Мечіаром гальмували демократизацію, створювали загрози для євроінтеграційного шляху розвитку. Після перемоги демократичних сил на парламентських виборах 1998 р., а також після вступу Словаччини до ЄС і НАТО суспільна гострота цих питань знизилася.

Спираючись на результати дослідження IVO/FOCUS, здійсненого в жовтні 2009 р., З. Буторова та О. Гіарфашова підкреслюють такі песимістичні характеристики словацького соціуму, як глибоке відчуття громадянського безсилля та переконання в слабкості свого голосу в процесі прийняття політичних рішень [2, с. 458–459]. У політичній культурі словаків зберігається чимало рис т.зв. «піддан-

ського» типу (за типологією Г. Алмонда і С. Верби), який характеризується пасивним ставленням до політичної системи, визнанням авторитету влади, низькою індивідуальною активністю. Історичні корені цих характеристик варто шукати як у бездержавному статусі Словаччини в минулому, так і в політичних практиках часів побудови комунізму [2, с. 458]. Відчуття громадянської безпорадності поєднується з посиленням індивідуалізму та зниженням інтересу громадян до суспільних справ і проблем інших людей в умовах сучасного динамічного життя.

Апріорна недовіра до політиків і партій несе значний ризик для розвитку демократії. Не довіряючи політикам, громадяни часто відмовляються від політичної участі, зокрема й електоральної, тим самим не артикулюючи свої політичні переваги та знімаючи з себе відповідальність за невдалий вибір. Таке ставлення громадян до політичної участі позбавляє їх важелів контролю і впливу на політиків, відкриваючи можливості для непрозорого здійснення державної влади, що створює проблеми для розвитку демократії.

У цьому контексті особливо насторожує оцінка словаками стану демократії в країні. Згідно з дослідженнями «Євробарометру», впродовж 2004–2018 рр. більше половини респондентів висловлювали своє абсолютне або відносне незадоволення функціонуванням демократії в Словаччині (напр., в жовтні 2004 р. – 73,9%, в жовтні 2009 р. – 58,6%, в листопаді 2014 р. – 70,1%, в березні 2018 р. – 59,6%) [4]. Соціологічні дослідження фіксують також песимізм словаків щодо суспільно-політичного розвитку країни. Приміром, згідно з результатами опитувань IVO, в 2016 р. 62% словаків вважали, що суспільство йде неправильним шляхом [6, с. 72]. Причому критична оцінка шляху розвитку словацького суспільства переважає у всіх соціально-демографічних групах. Словацьким суспільством чутливо сприймаються такі проблеми: корупція, клієнтизм і розкрадання державної власності; низький рівень охорони здоров'я; загрози притоку мігрантів; проблеми розвитку регіонів; співіснування ромів і неромів та ін.

Як підкреслює П. Голіаш, зростаюче суспільне невдоволення в сучасній Словаччині створює, як і в 1989 році, попит на зміни. Але відмінність і складність ситуації полягає в тому, що до падіння комуністичного режиму громадяни чітко бачили альтернативу в переході до демократії та ринкової економіки, які вже були апробовані на Заході. Тоді як у сучасних умовах багато словаків не бачать таких чітких альтернатив і, як не парадоксально, багато хто вважає саме слабкістю демократії те, що відбувається зловживання владою, а держава не вирішує проблеми людей [5, с. 7]. За таких умов зростає ризик активізації політичних сил і чинни-

ків т.зв. «неліберальної демократії» (Ф. Закарія). Як показало репрезентативне дослідження INEKO (жовтень–листопад 2016 р.), майже кожен четвертий респондент бачить альтернативу сучасному стану демократії в скасуванні парламентської системи та встановленні диктатури, 28% хотіли б повернутися до соціалістичної системи (до 1989 р.) і 35% респондентів готові до виходу Словаччини з ЄС [5, с. 15].

Висновки. Постсоціалістична трансформація політичної свідомості словацького суспільства носить складний і суперечливий характер, оскільки увібрала в себе реалізовані та нереалізовані очікування, ностальгію за комуністичними цінностями та західно-ліберальні орієнтири, оптимістичні та песимістичні настрої стосовно розвитку держави.

Процеси демократизації та державотворення в Словацькій Республіці збагатили масову свідомість у розумінні принципів функціонування демократії, свободи, конкуренції, плюралізму. Але водночас листопад 1989 р. приніс і неочікувані зміни, які по-різному позначилися на ціннісних орієнтаціях громадян. Негативний баланс постреволюційного розвитку в громадській думці пов'язаний насамперед із погіршенням соціальних гарантій, що, відповідно, зумовило виразне преференціювання прав соціального характеру.

Не заперечуючи значення системних змін, громадяни критично оцінюють спосіб їх реалізації політиками, що позначилося на довірі до владних інститутів, відношенні до функціонування демократії, оцінці власних можливостей впливу на політичні рішення. Переконавання в слабкості громадянського голосу та недовіра до політичної еліти, інститутів демократії створюють для багатьох словаків бар'єр для активної участі, посилюють їхнє політичне відчуження або схильність до підтримки радикальних, протестних сил. Зазначені проблемні поля політичної свідомості вказують на триваючі трансформаційні процеси в словацькому суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Agentura FOCUS. Press release (5.10.2018). URL: http://www.focus-research.sk/files/n234_Dovera_nedovera%20k%20vybranym%20politikom_september%202018.pdf
2. Bútorová, Z., Gyárfášová, O. (2010) Občianska participácia: trendy, problémy, súvislosti [Civic Participation: trends, issues and contexts]. Sociológia. 42(5). P. 447–491.
3. Dvadsaťpäť rokov od Nežnej revolúcie očami občanov SR a ČR [25 Years after the Velvet Revolution through the eyes of the citizens of the Czech Republic and Slovakia] / CVVM, SOÚ AVČR, IVO/FOCUS (2014). URL: <http://www.ivo.sk/7551/sk/>
4. Eurobarometer (2018). URL: <http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm>
5. Goliaš, P., Hajko, J., Piško, M. (2017) Demokraciu na Slovensku ohrozuje populizmus a korupcia [Populism

and corruption are threats to democracy in Slovakia]. INEKO, Inštitút pre ekonomické a sociálne reformy. 229 p.

6. Občianska spoločnosť na Slovensku: Krízy, križovatky, výzvy [Civil society in Slovakia: Crises, crossroads, challenges] / Editori Mesežnikov, G., Strečanský, B. (2017). Bratislava: IVO. 110 p.

7. Plávková, O. (2016) November 1989 z pohľadu verejnej mienky [November 1989 from the point of view of public opinion]. Pohľady na slovenskú politiku po roku 1989 [Views on Slovak politics after 1989]. I. časť. Bratislava: Veda. P. 337–373.

REFERENCES:

1. Agentura FOCUS. Press release (5.10.2018). URL: http://www.focus-research.sk/files/n234_Dovera_nedovera%20k%20vybranym%20politikom_september%202018.pdf

2. Bútorová, Z., Gyárfášová, O. (2010) Občianska participácia: trendy, problémy, súvislosti [Civic Participation: trends, issues and contexts]. Sociológia. 42(5). P. 447–491.

3. Dvadsaťpäť rokov od Nežnej revolúcie očami občanov SR a ČR [25 Years after the Velvet Revolution through the eyes of the citizens of the Czech Republic and Slovakia] / CVVM, SOU AVČR, IVO/FOCUS (2014). URL: <http://www.ivo.sk/7551/sk/>

4. Eurobarometer (2018). URL: <http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm>

5. Goliaš, P., Hajko, J., Piško, M. (2017) Demokraciu na Slovensku ohrozuje populizmus a korupcia [Populism and corruption are threats to democracy in Slovakia]. INEKO, Inštitút pre ekonomické a sociálne reformy. 229 p.

6. Občianska spoločnosť na Slovensku: Krízy, križovatky, výzvy [Civil society in Slovakia: Crises, crossroads, challenges] / Editori Mesežnikov, G., Strečanský, B. (2017). Bratislava: IVO. 110 p.

7. Plávková, O. (2016) November 1989 z pohľadu verejnej mienky [November 1989 from the point of view of public opinion]. Pohľady na slovenskú politiku po roku 1989 [Views on Slovak politics after 1989]. I. časť. Bratislava: Veda. P. 337–373.

Political consciousness of Slovak society in the conditions of democratic transformation: problematic aspects of perception of changes

Klyuchkovych Anatoliy Yuriyovych

Candidate of Political Science, Associate Professor at the Department of Political Science and State Administration of Uzhhorod National University University str., 14, Uzhhorod, Ukraine

In terms of the establishment of democratic political consciousness of Ukrainian society, the study of foreign experience of value transformations is relevant. The aim of the article is to explore the political consciousness of Slovak society, in particular the development of value orientations and the perception of changes by citizens in the conditions of democratic transformation.

The author uses normative-value, comparative, structural-functional methods to study the components of political consciousness, the content of the dominant value orientations and their influence on the citizens' perception of transformational processes.

It was found out that post-socialist transformation of political consciousness of Slovak society is characterized by contradictory features. Political consciousness includes implemented and unrealized expectations, positive and negative assessments of transformations, optimistic and pessimistic attitudes towards modern state development.

In modern conditions the democratic transformation of Slovakia is generally appreciated by the citizens. The processes of democratization and state-building enriched the mass consciousness in understanding the principles of the functioning of democracy, freedom, competition, pluralism in the Slovak Republic.

At the same time, public opinion perceives the deterioration of social guarantees as a result of transformational processes. In Slovakia, priority is given to the principle of social justice as an important aspect of democracy.

It is concluded that Slovak citizens critically evaluate the ways of implementing systemic changes by politicians. As a result, it has an impact on public confidence in the government, relation to the functioning of democracy, assessment of one's own possibilities of influence on political decisions.

Key words: Slovak Republic, political consciousness, political values, public opinion, democratic transformation.